

А ТИМ ЧАСОМ ДЕСЬ...

Ми із батьком однакові на ймення: він Сергій і я Сергій. Якби не це, не сталося б, мабуть, усього того, про що я хочу розповісти. І я б не поспішав зараз на аеродром, щоб здати квиток на рейсовий літак. І не відмовився б від подорожі, про яку мріяв цілу зиму...

Почалося це три з половиною роки тому, коли я ще був хлопчиком і вчився в шостому класі.

1

«Своєю поведінкою ти ламаєш усі закони спадковості,— часто казав мені наш учитель зоології, наш класний керівник.— Просто неможливо собі уявити, що ти син своїх батьків!» Крім того, вчителі учнів він ставив у пряму залежність від родинних умов, у яких ми жили й росли. Одні були з неблагополучних родин, інші — з благополучних. Та тільки я один був із родини взірцевої! Зоолог так і казав: «Ти — хлопчик із взірцевої родини! Як же ти можеш підказувати на уроках?»

Може, це зоологія привчила його весь час пам'ятати про те, хто до якої родини належить?

Підказував я своєму другові Антону. Школярі звали його Антоном-Батоним за те, що він був повний, кривкотілий, рожевощокій. Коли він ніяковів, рожевою ставала вся його велка куляста голова і навіть здавалося, що корінчики біляного волосся підсвічувалися звідкілясь ізсередни рожевим кольором.

Антон був страшенно акуратний і сумлінний, але, виходячи відповідати, просто гниув — так ніяковів. До того ж він заїкався. Усі в класі мріяли, щоб Антона якнайчастіше викликали до дошки: він забрав мінімум пів-уроку. Я крутився на парті, ворухив губами, подавав умовні знаки пальцями, намагаючись нагадати своєму другові те, що він знав набагато краще за мене. Це дратувало вчителів, і вони врешті посадовили нас обох на «аварійну» парту, яка була перша в середньому ряді — просто перед учительським столом.

На цю парту садовили тільки тих учнів, що, як казав зоолог, «баламутили колектив».

Наш класний керівник не завдавав собі клопоту дошукуватися причини Антонових нещаст. Тут йому все було ясно: Антон походить із неблагополучної родини — його батьки розлучилися дуже давно, і він жодного разу в житті не бачив свого батька. Наш зоолог був твердо переконаний в тому, що якби Антонові батьки не розлучилися, мій шкільний друг не ніяковів би без причини, не мучився б біля дошки і, можливо, навіть не заїкався б.

Зі мною було значно складніше: я порушував закони спадковості. Мої батьки відвідували усі батьківські збори, а я писав з орфографічними помилками. Вони завжди вчасно розписувалися в щоденникові, а я тікав з останніх уроків. Вони керували в школі спортивним гуртком, а я підказував своєму другові Антону.

Решту батьків і матерів у нас у школі майже ніколи не називали на ім'я, по батькові, а говорили так: «батьки Барабанова», «батьки Сидорової»... Мої ж батько й мати оцінювалися мовби самі по собі, незалежно від моїх учинків і справ, що могли часом кинути тінь на їхню репутацію громадських працівників, старших товаришів і, як казав наш зоолог, «справжніх друзів шкільного колективу».

Так було не тільки в школі, а і в нашому домі. «Щаслива родина!» — говорили про батька й маму, не ставлячи їм за провини те, що я напередодні намагався струменем з брандспойта поцілнти у вікно третього поверху. Хоч іншим батькам цього б не пробачили. «Взірцева родина!» — із вітханням і незмінним докором на чинюсь адресу казали сусіди, особливо жінки, бачачи, як мама з батьком уранці за будь-якої погоди роблять пробіжку круг двору, як вони завжди разом, під руку йдуть на роботу і разом повертаються додому.

Кажуть, що люди, які довго живуть разом, робляться схожі одне на одного. Мої батьки були схожі. Це було особливо помітно на кольоровій фотографії, що висіла у нас над канапою. Батько й мама, обоє засмаглі, білозубі, обоє у блакитних тренувальних костюмах, пильно дивилися вперед, мабуть, на того, хто їх фотографував. Можна було подумати, що їх фотографував Чарлі Чаплін — так нестримно вони реготали. Мені навіть здавалося іноді, що я чую їхні життєрадісні голоси. Та Чарлі Чаплін тут був ні до чого — просто мої батьки були дуже сумлінні люди: якщо оголошували недільник, вони приходили у двір найперші і йшли останні; якщо на демонстрації в день свята заводили пісню, вони не ворушили беззвучно губами, як це робить дехто, а голосно й чітко співали всю пісню від першого до останнього куплета; ну, а якщо фотограф прохав їх усміхнутися, тільки лиш усміхнутися, вони реготали так, наче дивилися кінокомедію.

Авжеж, усе в житті вони робили немовби з перевиконанням. І це нікого не дратувало, бо все у них виходило природно, ніби інакше й бути не могло.

Я почував себе найщасливішою людиною в світі! Мені здавалося, я мав право на провини й помилки, бо батько й мама робили стільки правильного й добросовісного, скільки могло б бути заплановано на п'ять або навіть аж на десять родин. На душі у мене було радісно і безтурботно... І хоч які б скоїлися неприємності, я швидко заспокоювався — будь-яка неприємність здавалася дрібною

цею порівняно з головним: у мене найкращі в світі батьки! Або, в кожному разі, найкращі в нашому домі і в нашій школі!.. Вони ніколи не можуть розлучитися, як це сталося з батьками Антона й багатьох інших моїх однокласників та друзів. Недарма навіть чужі люди не уявляють їх собі окремо, а тільки поруч, укупі, і називають їх спільним ім'ям: Ємельянови: «Ємельянови так вважають! Ємельянови так кажуть! Ємельянови поїхали у відрядження...»

У відрядження батько й мама їздили дуже часто: вони разом проектували заводи, що будувалися десь дуже далеко від нашого міста, в місцях, що звуться «поштовими скриньками».

Я залишався з бабусею.

2

Мої батьки були схожі одне на одного, а я був схожий на бабусю — на мамину маму. І не тільки зовні.

Звичайно, бабуся була щаслива за свою дочку, вона пишалася її чоловіком, тобто моїм батьком, але, як і я, частенько ламала закони спадковості.

Мама з батьком прагнули загартувати нас, назавжди встрахувати від застуд та інфекцій (самі вони навіть на грип ніколи не хворіли), проте ми з бабусею опиралися. Ми не хотіли обтиратися крижаною водою, прокидатися в неділю ще раніше, ніж у будні, щоб їти на лижах або вирушати в літні мандрівки. Ми нечітко виконували вранці гімнастичні вправи.

Взагалі мої батьки безперестанку звинувачували нас обох у нечіткості: ми нечітко дихали під час гімнастики, нечітко повідомляли, хто дзвонив батькові й мамі по телефону і що передавали в остайних вістях, нечітко виконували режим дня.

Вирядивши маму з батьком у чергове відрядження, ми з бабусею тут-таки, як змовники, збірлися на екстрену нараду. Невисока, сухенька, з коротко підстриженим волоссям, бабуся нагадувала хитрого, пустотливого хлопчачка. А цей хлопчачка, як казали, дуже скидався на мене.

— Отже, скільки грошей ми відкладаємо на кіно? — питала бабуся.

— Якнайбільше! — говорив я.

І бабуся відкладала якнайбільше, бо любила ходити в кіно так само, як і я. Одразу ж ми ухвалювали і ще одне важливе рішення: обідів і вечер не готувати, а ходити до їдальні, яка містилася в нашому будинку, на першому поверсі. Я дуже любив обідати й вечеряти в їдальні. Там ми з бабусею також цілком розуміли одне одного.

— Отже, страви першої і другої ми не беремо? — іноді казала бабуся.

У ідальні ми часто обходилися без супу і навіть без другої страви, та зате завжди брали оселедця і по дві порції желе в металевих формочках. Нам було смачно, і ми заощаджували гроші на кіно!..

З бабусею я ходив навіть на ті фільми, на які дітей до шістнадцяти років не пускали.

— Я така німічна, — пояснювала бабуся контролерам, загрозливо старіючи й підпадаючи у мене на очі, — він усюди мене супроводить... Обіцяю вам, що він не дивитиметься на екран!..

— Пардон, чому ж ти все-таки дивишся? — лукаво питала вона в темряві кінозалу.

«Я така німічна!» — ця фраза часто виручала бабуся.

— Я така німічна! — казала вона, рятуючись від того, що мої батьки вважали кінче потрібним для продовження її життя: наприклад, від фізичних вправ і тривалих прогулянок.

Ми з бабусею були «неправильні» люди. І це нас єдило.

Того року батько й мама поїхали у відрядження місяців на два.

У неблагополучних родинах батьки, виїхавши з дому, взагалі не присилають листів, у благополучних пишуть приблизно раз чи два на тиждень, — ми з бабусею одержували листи щодня. Мої батьки строго чергувалися: один лист — від батька, другий — від мами, оди — від батька, другий — від мами... Порядок ні разу не порушувався. В кінці листа незмінно стояла дата і трохи нижче завжди написано: «8-ма година ранку». Виходить, батько й мама писали після своєї ранкової пробіжки перед роботою.

— Фантастика! — сказала якось бабуся. — Хоча б раз переплутали чергу!..

Я не міг зрозуміти: захоплюється вона моїми батьками чи в чомусь їх докоряє.

Це було особливою бабусиною рисою: в її тоні часто не можна було визначити, жартує вона чи говорить серйозно, хвалить чи глузує.

Іншого разу, прочитавши знамените «8-ма година ранку» в кінці маминого листа, бабуся, звертаючись до мене, промовила:

— Мушу сказати вам: ваш батько зражковий тренер! Моя дочка вже просто ні на крок не відстає від нього.

І я знову нічого не зрозумів: хвалила вона мого батька? Чи була ним незадоволена?

Пошта не відзначалася такою бездоганною акуратністю, як мої батьки: листи, що надсилалися ними наче за розкладом, потрапляли до нашої облізаної поштової скриньки то вранці, то ввечері. Але частіше все-таки вранці... Я сам виймав їх і прочитував по дорозі

до школи. Це було зручно з будь-якого погляду: по-перше, я починав день немовби розмовою з батьком і мамою, за якими дуже скучав, а по-друге, якщо я запізнивався на урок, то помахував розпечатаним конвертом і пояснював:

— Лист від батьків. Дуже важливий. Здалеку!..

І мені чомусь не робили зауважень, а мирно казали:

— Ну гаразд, сідай.

Про себе батько й мама писали мало: «Працюємо, вечорами вивчаємо англійську мову...» Вони вивчали її самостійно і час від часу влаштовували одне одному іспити. Це мене страшенно дивувало: ніхто їх не примушував, ніхто їм не ставив оцінок, а вони готувалися, хвилювались, писали диктанти. Самі! З власного бажання!

Ми завжди особливо палко захоплюємося вчинками, на які самі не здатні,— я захоплювався своїми батьками.

Розповіді про себе в перших трьох рядках, вони потім на трьох сторінках давали нам з бабусею всілякі розумні поради. Ми нечасто виконували ці поради, але листи читали й перечитували з великим задоволенням: про нас пам'ятали, про нас турбувались... А це завжди так приємно!

У відповідь ми з бабусею воліли надіслати листівки, ті, що їх на пошті називали «художніми». Ми були переконані, що малюнки й фотографії цілком виправдують стислість наших послань. «Подобиці в наступному листі!..» — незмінно повідомляли ми під кінець. Але цього «наступного листа» так ні разу й не надіслано.

Якось уранці сталося несподіване: я дістав із скриньки аж два листи. І на обох написано: «Сергієві Ємельянову». Цього ще ніколи не було. Одержувати щодня по листу я давно звик, але два на день... Це вже було занадто!

Я розпечатав перший конверт.

Сергію! Ти розумієш, що коли я пишу тобі, значить, не можу не писати. Мені зараз дуже погано, Сергійку. Гірше, ніж було того березневого дня... Ще важче. Зі мною сталася біда. І ти єдиний, кому я хочу розповісти про неї, з ким хочу (і можу) порадитися: ближчого за тебе у мене нікого не було й не буде. Це я знаю. Я не прошу захищати мене: нема від кого. Ніхто тут не винен: усе сталося так, як і мало статися. Все нормально. Все справедливо. Але ж, знаєш, буває: усе справедливо, все правильно, а тобі від цього ажироки не легше. Я повертаюся з роботи десь близько шостої. Якщо ти зайдеш будь-якого дня, я буду дуже вдячна. А якщо не зайдеш, не ображуся. Врешті це ж не твій обов'язок. І ти маєш право просто не сходити, як уже було колись... Це

нормально, це можна зрозуміти. Але якщо зайдеш, я буду вдячна тобі. Привіт дружині. Сподіваюсь, у вас усе гаразд.

Підпису не було. Внизу стояли тільки дві літери: «Н. Є.».

Звичайно я читав листи на бігу, іноді спотикаючись і штовхаючи перехожих. Але тут я зупинився.

Хто міг назвати мого батька Сергієм? Сергійком?.. І звертатися до нього на «ти»? На конверті внизу, під чорнильною зеленою рисою, була, як завжди, зворотня адреса. Але ймення й прізвища не було, а стояли ті самі літери: «Н. Є.» Хто ця жінка? І чому ближчого за мого батька у неї нікого нема й не буде? Так могла написати тільки мама!

Але це писала не вона...

Я перечитав листа. У мене непріємно тремтіли руки. Потім я почав мимоволі, пошепки повторювати останній рядок: «Привіт дружині. Сподіваюсь, у вас усе гаразд». Ця фраза трохі заспокоювала. «Яксь спільна знайома — і тільки, — переконував я себе. — Звичайно... Якщо вона знає маму! І пише: «Привіт дружині».

Але поступово голос мій сам собою почав звучати якось насмішкувато, і ці слова звучали вже якось глузливо стосовно до мами. Я згадав, що батько вживав слово «привіт», коли хотів докорити мені в чомусь: «Знову приніс трійку? Привіт тобі!.. Знову підказував на уроках? Привіт тобі!» Може, ця жінка навчилася від батька вживати слово «привіт» саме в такому розумінні?..

— Ти чого гудеш собі під ніс? — звідкись згорн, спускаючись сходами, спитав сусід.

Звичайно, коли я брехав, фрази у мене виходили бадьорі, нарочито впевнені, щоб ніхто не міг узяти їх під сумнів. Цього разу я відповів мляво:

— Повторюю роль...

— Сумну тобі якусь роль доручили, — сказав сусід, будучи вже піді мною, поверхом нижче.

Раптом я згадав про другий лист. Того дня була черга батькова, і мені несподівано захотілося, щоб він написав які-небудь хороші, ласкаві слова про маму. Проте батько нічого такого не писав, він висловлював у своєму листі багато всіляких сподівань: сподівався, що я не забуду про математику, а бабуся про свій вік... Сподівався, що ми не будемо кожного дня замовляти оселедця, бо в бабусиному організмі відбувається шкідливе відкладення солей і забувати про це нерозумно. Як справжній друг шкільного колективу, він сподівався, що спортивний гурток без нього не розпадеться. Про маму не було жодного слова...

Це вдалося мені підозрілим. Підозрілим почало здаватися мені навіть те, що батько завжди йшов на роботу разом із мамою і

повертався разом із нею. В цьому була, здавалося мені в ту мить, якась нарочитість, як у моїх фразах, коли я брехав, але хотів переконати дорослих, що кажу щирісіньку правду.

У школу я запізнився аж на п'ятнадцять хвилин. Але чомусь не став помахувати в повітрі розпечатаними конвертами... Мов на-вмисне, був урок золоті.

— Кажуть, яблуку від яблуні недалеко падає,— сказав наш класний керівник.— Це, я бачу, не завжди справедливо: іноді падає дуже далеко. Дуже!..

3

До того дня життя здавалося мені таким простим і ясним, що я рідко в чомусь сумнівався. Коли ж сумнівн все-таки охоплювали мене, я майже ніколи не йшов з ними до батька й мамн: поради їхні були такі чіткі й розумні, що до них цілком можна було додуматися самому. Ці поради легко було давати, але їх нелегко було виконувати: вони підходили тільки для таких зразкових людей, якими були мої батьки. Я не був зразковою людиною і найчастіше радився з бабусяю.

Але того дня я не міг до неї звернутися: все-таки вона була мамина мама.

Іноді я радився з Антоном. Він вислухував мене дуже уважно. У нього рожевіли корінчики волосся, і це означало, що він намагається глибоко винкнутн в суть прохання або заштаня.

Потім він казав:

— Я мушу подумати. Це дуже серйозно.

А тому що в моїх сумнівах, як правило, нічого серйозного не було, я швидко забував про них. А мій добросовісний друг через дець чн два відводив мене убік і казав:

— Я все обміркував. Мені здається..

— Що саме ти обміркував? — легковажно штав я.

Антон страшенно заїкався від почуття відповідальності за розв'язання того штаня, про яке я встиг уже забути. Це викликало в мене каяття, і я вислухував свого друга з такою вдячною увагою, що корінчики його білявого волосся починали просто-таки палати. Антонові поради теж рідко влаштували мене. Згідно з ними, майже завжди треба було жертвувати собою в ім'я правди й справедливості. А я жертвувати собою не любив.

Але я вірив своєму найкращому другові. І явив: якщо мене коли-небудь спіткає справжня небезпека, я прийду по допомогу саме до нього.

І ось небезпека виникла. Я ще не міг розгледіти виразно її обличчя, але я передчував її. Це було, мабуть, те єдине лихо,

з яким я не міг прийти до свого найкращого друга. І взагалі ні до когось... Нікому не міг я признатися, що батько (мій батько!) був і буде для якоїсь невідомої мені жінки найближчою людиною в світі. Він не був таким навіть для мамн... Вона часто повторювала, що «для справжньої матері найдорожча людина — це її дитина».

— Такій закон природи! — погоджувався батько. Він завжди поважав закони.

Я не міг звернутися ні до бабусі, ані до Антона, і я вирішив сам захистити наш дім, а заодно і свій спокій, свою душевну безтурботність, цінність якої одразу надзвичайно зросла в моїх очах. Я, що нічого ще не звершив, вирішив сам боронити те єдине, що відрізняло мене від багатьох і чим я пишався: вразковість нашої родини.

Жінка писала, що повертається з роботи десь близько шостої. В цей час я і вирушив за адресою, яка була написана на конверті внизу, під зеленою чоринльною ряскою.

Я проїхав дві зупинки на автобусі, пройшов трохи пішки й зупинився біля двоповерхового жовтого будиночка. Над ного вікнами звисали химерні ліпні оздобы, на яких, мов судини на обличчі літньої людини, виступали товсті тріщини. На таких старих будинках часто, наче латки з іншого, нового матеріалу, сяють мармуром і золотом меморіальні дошки: «Тут жив... Тут бував... Тут народився... Тут помер...» На цьому будинку дошки не було, хоча, звичайно, чимало різних людей у ньому народилися, жили й померли.

Я довго розглядав жовту, вицвілу будівлю, бо несподівано злякався. І що я скажу тій жінці, мені було зовсім неясно. Все раптом мені стало цікаво. Я роздвигався вату між віконними шибками, брудну, запорошену, з рідкими кружальцями конфетті: залетіли, мабуть, сюди з кімнати в ніч під Новий рік. Все привертало мою увагу: засмальцьовані пакунки, виставлені в кватрки, бурульки, що нависали над вікнами, теж мов оздобы, тільки новенькі, кришталеві. Що я скажу? Як почну розмову?..

Я згадав чомусь кольорову фотографію з журналу, яка багато років висіла у нас на кухні, над столиком самотньої сусідки: красуня в купальному костюмі, спершись на весло, заклкала всіх мешканців нашої квартири: «Подорожуйте влітку річками!» Самітна сусідка ніколи річками не подорожувала, і незрозуміло було, навіщо вона вирізала й повісила цю фотографію.

Заходячи на кухню, батько часто зупинявся біля красуні в купальному костюмі й казав: «Вона має рацію: нема нічого кращого за відпочинок на воді!» Батько погоджувався з жінкою на фотографії. Це мене дратувало. Я порівнював її з мамою й засмучувався: жінка з веслом, теж засмагла, теж білозуба, теж з веселими

очима, була все-таки красніша за маму. І я завжди намагався принизити красуню: «Знаю таких! Купальний костюм надінуть, а плавати не вміють. Весло візьмуть, а веслувати не годні! З тенісною ракеткою походжають, а в теніс жодного разу в житті не грали...»

Походжаючи нерішуче біля старого жовтого будиночка, я уявляв собі, як піднімуся сходами, як подзвоню в квартиру номер сім (вона, певно, на другому поверсі), як почую за дверима легкі, безтурботні кроки, як приберу горду позу, простягну лнста й спитаю: «Це ви писали?» — «Так», — тихо скажуть мені у відповідь. «Вам просили його повернути!..» — й піду.

Але потім я вирішив, що так швидко йти не слід. Може, мені доведеться боротися?

А коли двері мені відчинить красуня, як ота, що коптілася у нас на кухні? І вона буде красивіша за маму?.. Але, звичайно, вона не вміє так, як мама, ходити на лнжах і плавати. Не вміє проектувати заводи, назви яких навіть не можна вимовляти і тому вони ховаються під номерами. А мама знає усі їхні таємниці. І ніхто, звичайно, не захоплюється нею так, як мамою. Я розповім їй усе про свою маму, щоб вона й не думала з нею змагатися.

Зарядившись рішучістю й гнівом, я збіг на другій поверх. Лнст я тримав перед собою... Так мешканці нашого будинку, у яких ми ненароком висаджували шибки футбольним м'ячем, прибігаючи до наших батьків, завжди врочисто тримали перед собою цей самий футбольний м'яч: він був головним свідком обвинувачення.

На дверях квартири номер сім висів список мешканців. «Н. Ємельяновій — 3 дзвінки», — прочитав я. Н. Ємельяновій? Який дивний збіг! То, може, вона просто таткова родичка? Двоюрідна сестра, наприклад? А я про неї нічого не знаю... Забули мені розповісти про неї — що ж тут такого? Може, у неї нема ні батьків, ні чоловіка, ні дитини, і тому мій батько — найближча для неї людина? Це цілком можливо. Звичайно, це так і є!

Злість моя одразу минула. І мов той самий футбольний м'яч, з якого раптом із сичанням вийшло все повітря, я одразу зіщулювся, притих. Сховав лнста в кишеню. Але потім дістав знову: я згадав, що у цієї жінки скоїлася біда. Дивно, але ні разу за цілий день я не подумав про рядки, що були в лнсті головними, задля яких і був написаний весь лнст: «Мені зараз дуже погано, Сергійку. Гірше, ніж було того березневого дня... Зі мною сталася біда».

Який то березневий день? Мабуть, того дня хтось помер. Або вона тоді провалася на іспитах, а зараз хтось умер... Адже вона пише, що тепер їй ще важче.

А чого я в такому разі прийшов? Просто скажу, що батька немає в Москві, і все. Щоб не чекала.

Я знову сховав листа й подзвонив. За дверима почулися стрімкі, нетерплячі кроки, до дверей майже бігли. Ці три дзвінки були довгождані. Але ждали, звичайно, не мене.

Відчинила жінка. В коридорі й на сходах було напівтемно.

— Ти до кого, хлопчику? — не одразу, мовби стримуючи розчарування, спитала жінка. І чудно було, що це вона щойно бігла по коридору: вигляд у неї був стомлений.

— Я до Ємельянової...

— Ти від Шурика? — вигукнула жінка. Але вигукнула ледве чутно, мовби до себе. І ще раз повторила вже зовсім тихо, з надією, яка боїться обманутися: — Ти від Шурика?

— Ні... я в іншій справі...

4

Зайшовши в кімнату, я здригнувся й заляк на місці, бо побачив батька...

Ніколи ще я не бачив його такого. Він дивився на мене не своїм звичайним спокійним або впевнено-життєрадісним поглядом, а очима розгубленими, що немовби шукали чнеїсь допомоги. І чуб його не був дбайливо зачесаний назад (іноді враці він навіть натягав на голову сітку, щоб жодна волосинка не порушила порядку), — ні, чуб його безладно кошлатився, спадав на лоба й на вуха, які видалися мені дуже великими, тому, мабуть, що лице було худе й вузьке. На щоках були навіть неглибокі ямочки, яких я ніколи раніше не помічав.

І одягнений він був зовсім невпізнано... Не було на ньому блакитного тренувального светра («З чистої шерсті!» — пояснив мені якось батько), не було білосніжної сорочки і бездоганно зав'язаної краватки, не було добротного костюма з ледь помітними білими смужками на темному тлі, а була якась пом'ята косоворотка з незастебнутими верхніми гудзиками. Косоворотка морщилася, бо була завелика для батькової шиї, яка ніколи ще не здавалася мені такою безпорадно-тонкою.

А на другій фотографії батько був у солдатській гімнастерці, яка також була на нього завелика. На голеній голові сиділа пілотка із зірочкою.

А погляд був безрадісний, гіркий.

— Це я одержала в сорок першому році, з фронту. Тоді було дуже погано... — несподівано промовила жінка.

Голос у неї був на диво м'який, заспокійливий, як у лікарів і медсестер, що колись лікували мене в лікарні. Слова «тяжко»

ї «погано» вони вимовляли так, немовби знали, що дуже скоро все буде легко й добре. Сумні слова ці звучали у них без найменшого натяку на безнадійність.

Вона не могла зрозуміти, чому я так довго й пильно роздивляюся фотографії на стінці. Але не питала мене про це. І тоді я сказав сам:

— Це мій батько.

Вона підійшла до мене зовсім близько й почала мовчки, уважно дивитися мені в обличчя, як це роблять коротковорі люди. В їхньому відвертому розгляданні не відчуваєш нічого безтактичного чи безцеремонного.

Тут і я краще роздивився її. Вона й справді була коротковорою: окуляри з товстими скельцями, що здавалися мені чоловічими, не зовсім допомагали їй — вона примружувала очі. Важко було визначити, скільки їй років: обличчя було бліде, стомлене, але щось, якась деталь зовнішності уперто молодила її. Вже потім я зрозумів, що це була товста, темна коса, що немовби вінчала її голову тугим кільцем.

Коли батько знайомив мене із своїми приятелями чи товаришами по службі, ті неодмінно говорили:

— Батьків син! Схожий. Дуже схожий!.. Від такого не відмовишся!

Або щось подібне до цього. Хоча насправді я був схожий на бабусю, на мамину маму.

Жінка довго розглядала мене, проте не сказала, що я схожий на батька. А просто спитала:

— Це батько прислав тебе?

— Моїх батьків нема. Вони виїхали у відрядження.

Мені схотілося підкреслити, що батько й мама поїхали разом. Але слова «мама» я при ній вимовити не зміг і тому сказав «батьки».

— Надовго вони поїхали?

— На півтора року, — несподівано для самого себе збрехав я. І потім ще додав: — Або на два... Як там виїде. — І, щоб приховати свою нязиковість, почав дуже докладно пояснювати: — А тут ваш лист надійшов. Я вранці поліз до скриньки, думав — од батька, а це від вас... Я його прочитав — одразу вирішив...

Тут тільки я подумав про те, що чужий лист читати негарно, й спіткнувся, замовк. Та лише на півхвилини. А потім, зніяковівши ще дужче, став пояснювати ще докладніше.

— У нас із батьком однакові імена. А на сходах вранці темно, погаюно видно. Я не добрав спершу, кому написано... Бачу: Сергію Ємельянову. Я й подумав, що то мені. Потім бачу: не мені. Та вже було пізно...

Я простягнув їй листа, якого встиг вивчити напам'ять. Через це він мав вигляд давнього, пом'ятого архівного документа.

— Ти, виходить, теж Сергій? — перепитала вона. — На честь батька? Це можна зрозуміти. Батько у тебе чудовий. Він багато переніс... Особливо в юності. Бачиш, який худий. Заочно вчився, працював. Потім добровольцем пішов на фронт. Я не хотіла, прохала його залишитися, а він пішов. Був небезпечно контужений. Я довго його лікувала...

— Ви лікар? — спитав я.

— Так... У нього було страшне безсоння. Врятувати його міг лише спорт. Ще режим дня, дисципліна... Довго я з ним воювала. Тепер він нормально спить?

Батько часто з гордістю говорив, що спить як багатир, і навіть снів ніколи не бачить: «Які тепер показують сні? — жартував він. — Кольорові, широкоформатні?» Але я чомусь не наважився сказати їй про це. І промовив:

— Спить так собі. Як коли...

Прощаючись, вона не прохала мене передавати батьковій привіт, не казала, щоб він, коли приїде, зайшов до неї.

— Як вас звати? — спитав я вже на дверях.

— Ніна Георгіївна, — відповіла вона. І усміхнулась: — Краще пізно, ніж ніколи. Хоча це можна зрозуміти: нам обом було ніяково...

«Вона була батьковою дружиною, — думав я, повертаючись до дому. — Вона не сказала цього, але я певен. Тут, у цьому старенькому будинку, батько був худим і терпів безсоння. Вчився... Заочно, після роботи. Напевне, вона йому допомагала. Звідси пішов на фронт і сюди ж таки повернувся. Вона його лікувала... Але чому мені про це ніхто ніколи не розповідав? Чому?! Навіть бабуся, з якою ми часто обмінювалися таємницями. А може, вона сама нічого не знає?»

Я чув, як одного разу, в день річниці одруження моїх батьків, батько виголосив тост за свою першу любов. Тобто за маму... Виходить, цієї жінки він не любив?

Дома я спитав у бабуся, яка перечитувала Стівенсона або Вальтера Скотта (це були її улюблені письменники):

— Чи буває так, що перша любов приходить потім?.. Чоловік уже одружений, а перша любов іще не прийшла... Так буває?

— Пардон, я про це вже забула. Ось приїде батько, у нього й спитай.

— Чому ж у батька?

Бабуся якось різко відірвалася від своїх улюблених пригод, від яких відвернути її було зовсім не легко, і глянула на мене серйозно, без своєї звичайної лукавої усмішки. Звичайно, вона все знала.

Я дивився на батька, що сміявся із стін. На обличчі у нього не було ямочок, шия не була вже худа і беззахисна... Мені раптом стало неприємно дивитися на цю фотографію.

Хоча ж вона сама сказала, що мій батько — чудова людина. Сама сказала!..

5

Наступного дня я поліз у нашу стару поштову скриньку не по дорозі до школи, а одразу, коли прокинувся, вискочивши на сходи в трусах і майці. Двох листів на ім'я Сергія Ємельянова надійти вже не могло, це я розумів, і все-таки довго не міг потрапити тонким, маленьким ключиком у маленький, наче іграшковий, замок, в який раніше потрапляв одразу. Я вийняв листа від мами.

Читати цього листа на ходу я вже не міг. Умостився в ванній, навітьось замкнувся і почав уважно вивчати рядок за рядком, чого досі ніколи не робив. Усьому я тепер надавав перебільшеного значення. І насамперед зауважив, що мамин лист помітно відрізнявся від листів батька. Мабуть, і раніше батько й мама писали по-різному, але я не звертав на це уваги. А ось тепер помітив. Батько ніколи не писав, що скучив за домівкою, що хоче скоріш повернутися, хоча, звичайно, скучав. Він вважав, що нерозумно засмучувати даремно нас із бабусею, коли тебе відряджено на певний строк і скоротити цей строк неможливо.

Батько часто вживав ці слова: «розумно» й «нерозумно».

— Нерозумно даремно тривожити себе й інших,— казав він.

Мама себе тривожила. Вона писала, що весь час бачить уві сні, ніби я захворів (на відміну від батька, вона бачила сні). Вона хвилювалась, чи не болять у бабусі ноги, у яких відбувалося те саме шкідливе відкладення солей. Мама присягалася, що більше ніколи не поїде в таке тривале відрядження. Вона й раніш обіцяла мені це.

Я чув, як останнього разу, перед від'їздом, батько умовляв маму:

— Нерозумно залишати об'єкт без нагляду. Це ж наше дітище!

— Він також наше дітище,— заперечувала мама, вказуючи на мене. Вона дуже рідко не погоджувалася з батьком і робила це несміливо, сама дивуючись із того, що сперечається.

Батько говорив про громадський обов'язок, про те, що на нас із бабусею можна покласти, що ми обоє дорослі люди.

— Він, може, й дорослий,— кивнула у мій бік бабуся,— але про себе я б цього не сказала.

— Зате я скажу за вас обох! Ви не можете нас підвести! — вигукнув батько.

Сперечаючись, він часто вдавався до голосних вигуків, що якомсь дуже швидко вирішувало суперечку на його користь.

У цьому листі мама знову скаржилася, що дуже сумує. Вона мріяла про те, що буде, коли вони з батьком повернуться додому.

Цій мрії присвячено аж півтори чи дві сторінки.

Мама мріяла, що вони з батьком привчать мене вставати рано-вранці, о пів на сьому,— і ми всі троє бігатимемо до сніданку круг двору. Вона мріяла, що неділями ми вчотирьох, разом із бабусею, ходитимемо в музеї і на виставки... Мама вже не вперше мріяла в листах про все це, і завжди її мрії здавалися мені на відстані дуже привабливими. Я ладен був підводитися на світанні й бігати по двору (аби тільки мама з батьком скоріше повернулася!). Я ладен був ходити на виставки і в музеї, хоча ми з бабусею беззаперечно віддавали перевагу кіно (аби тільки мама з батьком скоріше приїхали!)

Але цього разу мамині мрії і особливо її слова: «Все знову буде чудово! Все буде так добре!» — не викликали в мене тієї радості, яку викликали колись. Дивне, незнайоме почуття заважало мені радіти, читаючи ці слова. Мені наче було трошки соромно за те, що все знову буде «так добре».

«Дурниці! — рішуче сказав я сам собі, відганяючи неприємне, тривожне почуття.— Які дурниці!.. Хіба без неї батько не закінчив би інститут? Хіба інші лікарі не могли вилікувати його після контузії?..»

До ванної кімнати постукали сусіди. І я побіг одягатися з тією думкою, яка спала мені останньою: батько і сам добився б усього! Ну звичайно, усього добився б: адже я бачив, як він міг і тепер ночами сидіти над креслярськими дошками, як міг сам (без будь-якого примусу!) вивчати англійську мову, щоб потім читати всякі наукові книжки...

До школи я прийшов заспокоєний, знову задоволений усім на світі.

На останньому уроці Антон дістав трійку з фізики. Він знав усе чудово, але ніяковів.

— Тобі б краще відповідати після уроків сам на сам з учителем. Ти б тоді не бентежився! — втішав я свого друга.— І не треба виходити до дошки, а просто з місця... Хочеш, я запропоную? Так, мовляв, і отак, у зв'язку із закінченням... Ти ж контрольні он як здорово пишеш! А чому? Ніхто на тебе не витріщається!

Твори й контрольні Антон писав добре, значно краще, ніж відповідав біля дошки. Усі вважали, що він у мене списує. Це було страшенно несправедливо, бо насправді я списував у нього.

Антон того дня дуже переживав. Це було написано у нього на

обличчі. Обличчя було кругле, велике, і на ньому легко було все прочитати. Я вирішив знову втішити Антона:

— Ходімо в кіно!

— Вибач, Сергію... Але я не зможу. Сьогодні в мамі нема нічого чергування. Вона буде вдома.

Його мама працювала телефоністкою.

— Дивак! Ти нічого не зрозумів. Підемо на вечірній сеанс, з бабусею. Скажемо, що вона зовсім слабенька і ми удвох її супроводимо. Збагнув?

— Вибач, Сергію... Мені незручно тобі відмовляти, але коли мама вдома...

— Ти сидиш біля неї? Розважаєш?

Антон думав про щось своє і навіть не відповів на моє запитання. Він сказав:

— Просто не знаю, як їй щоденник показати...

— А ти не показуй. Скажи, забрали перевіряти. До міськквиол

— Не зможу я її обманювати. Їй вистачає!

— Чого «вистачає»?

— Вона каже: «Якщо і з тебе нічого не вийде, я втоплюся».

— А з кого це не вийшло?

— Ну, це вона так вважає... що життя у неї не вийшло. Я дуже хочу зробити їй щось таке... приємне. А приношу додому самі неприємності. Так у мене виходить.

Ми дружили з Антоном більш як два роки, але ніколи я не був у нього вдома. Мабуть, там було не дуже затішно — і він не запрошував.

Мами його я ніколи не бачив. Того дня вона уявлялася мені схожою на Ніну Георгіївну.

І мені теж хотілося зробити Ніні Георгіївні щось приємне. Але ж я навіть не спитав, яка у неї біда... Не наважився. Або просто забув: все розпитував про батька. Хоча з ним ніякої біди не сталося...

Я не хотів, щоб батько захищав її, і збрехав, що він повернеться через півтора року. Але сам я міг допомогти їй! Замість батька!..

У мене вже не було її листа, але я знав його напам'ять. І як це буває, в пам'яті самі по собі яринали то одні, то інші рядки. «А якщо не зайдеш, не ображуся. Врешті, це ж не твій обов'язок. І ти маєш право не схотіти, як уже було колись...» Виходить, вона вже колись писала батькові, кланкала його, але він не прийшов? Навіщо вона його кликала? Коли це було?.. І хто такий Шурик, від якого вона з нетерпінням чекає вістей?

Я готовий був її захищати! Але ж вона писала, що захищати її нема від кого. Може, їй просто треба, щоб хтось її вислухав, з кимось поділитися?..

Захистити, звичайно, важче, ніж «просто вислухати». Але на захист не треба мати прав: щоб захистити людину, не треба навіть питати її дозволу. А щоб ти міг «просто вислухати», треба, щоб тобі розповіли, довірили, щоб з тобою поділилися.

Чи буде зі мною ділитися Ніна Георгіївна? Я не знав.

6

Проте, підходячи до жовтого двоповерхового будничка, я чомусь знову забув про її біду. Я думав тільки, як би мені тактовно довідатись, через що вони розлучилися з батьком. Як про це спитати? Може, так: «Через що ви перестали бути разом?» Ця фраза примусила мене здригнутися як від холоду: важко було уявити собі, що батько був разом із кимось, крім мамі. Краще спитати просто: «Через що ви розлучилися?» Або: «Через що розіхалися?» Усі ці фрази мені якось важко й незвично було вимовляти...

— Ви посварилися з батьком, так? — спитав я.

Вона усміхнулася:

— Не сварилися й не билися... Просто так вийшло. Адже я значно старша за Сергія. Все це можна зрозуміти.

Я з радістю раптом подумав, що мама аж на сім років молодша за батька. Певно, на моєму обличчі мимоволі на мить відбилася ця радість. Ніна Георгіївна з ледь помітним подивом поправила окуляри. І тоді я, щоб заглибити свою провинку, занадто голосно, з надто підкресленим співчуттям спитав:

— У вас якась біда сталася?

Їй не хотілося відповідати на таке запитання. Вона й не відповіла. А просто підійшла до фотографії, на якій був зображений хлопчик років трьох або чотирьох, у матросці з срібним словом «Витязь» на стрічці, й почала розповідати немовби сама собі:

— Коли це сталося, я взяла хлопчика з дитячого будничку. Йому було два з половиною роки. Він загубився на війні... Тепер йому п'ятнадцять років і сім місяців...

Вона, звичайно, дуже любила цього хлопчика, якщо називала його вік з такою точністю, до місяців. Мама теж саме так говорила про мій вік. А батько немовби намагався вробити мене трохи старшим. «Йому дванадцятий! Йому тринадцятий!» Тоді я сердився на маму за її точність — батькова манера більше влаштуувала мене: я прагнув тоді скоріше подоросліпати.

У коридорі пролунав дзвінок. Ніна Георгіївна побігла відчиняти з тією несподіваною для неї швидкістю, яка вже здивувала мене напередодні. Я навіть не встиг сказати їй, що в двері дзвонили лише один раз. Я сказав це, коли вона повернулася.

— Адже до вас три дзвінки...

— Я знаю,— лагідно перебила вона мене.— Я тільки бачу погано, а чую поки що добре.— І стала розповідати далі немовби самій собі: — Недавно відшукалися його батьки. Так і мало статися... Це нормально.

Вона не могла більше розповідати.

Щоб припинити мовчанку, я тихо спитав:

— Його Шуриком звать?

— А ти звідки знаєш?

— Ви вчора подумали, що я від Шуринка.. Коли відчинили двері.

— Так... Він поїхав до своїх батьків. Вони зупинились за містом, у родичів. І все не приїжджають... Я знаю адресу. Але їхати не можна: можливо, батьки хочуть, щоб він до них зник. Це нормально. Це можна зрозуміти...

Знову пролунав один дзвінок. І знову вона побігла відчиняти.

А повернулася зовсім знесилена: їй нелегко було чекати. Вона опустилася на каиану. І почала говорити, але вже не розповідати, а немовби розмовляти сама з собою, наче мене її не було в кімнаті:

— Тоді, багато років тому, мені було важко. Але зараз ще важче... Все-таки він був моїм сном. А тепер виявилось, що він не мій. Друга втрата в житті... Тоді я була ще молода, були надії. А тепер нічого вже нема. Вирок остаточний: самотність.

— Хочете, я поїду? Туди, за місто... І привезу його! Хочете?

Вона здригнулася, наче здивувавшись, що я чув її слова.

— Нікого привозити не треба. Хто хоче, сам приїжджає... Ти згоден?

Я був згоден, але не сказав їй цього. А сказав зовсім інше:

— Ви не залиштесь самі, Ніно Георгіївно! Хочете, я до вас приходитиму? Хоч кожного дня... Слово честі! Хочете? Хоч кожного дня!

7

Прагнучи втішити людину, часом обіцяєш їй те, що потім неможливо виконати. Або майже неможливо.

«Як же я їздитиму до неї кожного дня? — міркував я, повернувшись додому.— Зараз ще нічого... А потім, коли повернуться мої батьки?»

Коли мені потрібно було подолати якісь труднощі, я починав переконувати самого себе в тому, що робити це зовсім не обов'язково і навіть зовсім не слід. Так було й тепер.

Я почав розмірковувати: «Адже я не сказав їй твердо й напевне, що приходитиму, а просто запитав: «Хочете, я до вас приходити-

му?» І вона мені нічого не відповіла — не сказала «так», не сказала й «ні». А якби вона хотіла, то обов'язково відповіла б: «Приходь! Приходь, будь ласка! Я так тебе чекаю!» Вона нічого цього не сказала. А я візьму й без усякого запрошення буду ходити? І потім, взагалі... Коли я сказав «хоч кожного дня», це ж було, як каже наша вчителька літератури, «свідоме перебільшення, гіперболічне загострення». Вона це, звичайно, зрозуміла... А я раптом візьмуся ходити, наче ніякої гіперболи зовсім і не було!»

Одне слово, я переконав себе, що ходити кожного дня не треба.

Проте наступного дня пішов...

Двері мені відчинив хлопець років п'ятнадцяти. Побачивши його, я поправив свою шапку-вушанку, яка одним вухом завжди уперто сповзала мені на обличчя, і, хоч був не на вулиці, застебиюв пальто на всі гудзички. Хлопець був акуратний, святково одягнений. І гарний. У нього був хвилястий світлий чуб, зачесаний набік, блакитні очі і ніжні, рожеві щоки.

Чемно і навіть ласкаво спитав, кого мені треба. Я ніяковів і благоговів перед хлопчачами, що були хоч на два чи на три роки старші за мене, значно більше, ніж перед дорослими людьми. Особливо я торопів перед тими, котрі були не схожі на мене, в яких я відчував перевагу. Я і тут сторопів і мало не забув ім'я та го батькові Ніни Георгіївни.

— Заходь, будь ласка, — сказав хлопець.

Він пропустив мене вперед. Я пройшов у кінець коридора й постукав у останні двері. Хлопець здивовано поглянув на мене: звідки я знаю, куди стукати? Але нічого не спитав. Він гостинно розчинив переді мною двері — і я знову побачив батька... І знову заляк на порозі. Але хлопець не квапив мене. Нарешті він промовив, не зрозумівши причини мого замішання:

— Не соромся. Заходь, будь ласка. Вона незабаром прийде.

Мені здавалося, він навчився лагідності й чемності у Ніни Георгіївни.

Я зайшов. Книжкова й одяжна шафи були розчинені, на підлозі стояв чемодан з відкритою кришкою. Проходячи мимо, я зазирнув у нього: там, на дні, лежав барвистий светр і кілька книжок.

— Роздягайся, будь ласка. І сідай на канапу, — сказав хлопець. — Щоб не було нудно чекати, почитай книжку.

Не дивлячись, він дістав із шафи й кинув на канапу товстий том.

Це була збірка медичних статей.

— Роздягайся, тут дуже жарко, — турботливо повторив він.

Я подивився на його випрасуваній костюм, на картату сорочку з виложистим коміром без єдиної зморшки, згадав про те, що

сьогодні на великій перерві посадив дві великі чоринльві плями на свою зім'яту курточку, і не став роздягатися.

— Не звертай на мене уваги. Я мушу зібратися,— сказав він.

І заходився заповнювати чемодан.

Книжки стояли на полицях щільно, одна до одної, немовби вищипувані. Він витягав деякі з них, і ряди рідшали, в них утворювались просвіти.

Іноді він замислювався:

— Не пам'ятаю, моя чи ві. Здається, це мені подарували. Зробили б напис, усе було б ясно.

Одн раз він повернувся до мене й сказав:

— З речами легше: там уже не переплутаєш.

Він почав накладати в чемодан сорочки, труси, майки. Кожну річ спочатку розглядав, наче був у крамниці й збирався її купувати, розгладжував руками.

Трохи огортавшись, я подумав, що нерозумно сидіти на канапі в застебнутому на всі гудзники пальті й мовчати. І я запитав те, в чому був абсолютно певен:

— Ти Шурик?

Він знову повернувся до мене:

— А тобі це звідки відомо? На лобі в мене наче нічого не написано.— Він торкнувся свого лоба.— А тут написано «Внтязь».

Він показав на фотографію хлопчика років трьох або чотирьох, в матросці й безкозирці.

— Я був тут учора. Ніна Георгіївна мені розповіла... Вона дуже чекала тебе.

Обличчя його стало суворим і навіть сумним.

— Вона мене дуже любить,— упевнено сказав він.— І я її теж дуже люблю. Хоч вона й дивна людина. Наче з іншого світу. Не з того, в якому ми з тобою живемо. Добра дуже... І мене зіпсувала б своєю добрністю, якби я не чинив опору. Це було мені нелегко.— Він зітхнув, немовби жаліючи себе за те, що до нього були надто добрі.— У нас навіть бували конфлікти. Тепер, коли я взяв свого батька, я зрозумів, що в мені від народження — батьківський стрижень. Це мене і врятувало.

Він і далі складав речі.

— Я мусив вибрати. У людини не може бути двох матерів. Тим більше, що батьки мої живуть у іншому місті. Виходить, розлука з Ніною Георгіївною немнуча. Адже вони теж дуже люблять мене. П'ятнадцять років ждали, шукали всюди. Виходить, я повинен щезнути з цього дому і не нагадувати про себе. Так Ніні Георгіївні буде значно легше. Якщо собаці хочуть відрубати хвіст, це треба робити за одним разом. Так сказав мені батько. А є, каже він, добрі люди, які рубають хвіст десять разів, шматочками.

І вважають, що так благородніше. Тому я і не приходив... Ось зараз піду, а потім напишу листа. Прощатися віч-на-віч — нестерпно.

Я не розумів, навіть він мені все це каже.

А він говорив далі:

— Мої батьки дуже вдячні Ніні Георгіївні. Хоча і в дитячому будинку мені було б добре: у нашій країні сироти не гинуть. Але в домашніх умовах, звісно, було значно краще. Мої батьки хотіли на роботу їй написати, офіційно подякувати. Але вона категорично відмовилася. Наче з іншого світу!..

Я подумав, що йому аж ніяк не можна було б закинути «нечистокість». Він, очевидно, любив поговорити, і всі його фрази були обдумані, якісь аж занадто завершені. Він твердо знав, що Ніна Георгіївна його дуже любила. Він твердо знав, що вона могла згубити його своєю добротою, і що сироти у нашій країні не гинуть. Він був певний, що батьки теж його дуже любили. І що в ньому — батьківський стрижень. Він не мав сумнівів, що хвіст треба рубати за одним разом.

Ніну Георгіївну він чітко називав Ніною Георгіївною, хоча досі (мені це несподівано спало на думку), звичайно, називав її мамою. Він жодного разу не збився, не назвав її так, як колись.

І все ж подеколи я вловлював у його голосі ледь помітне бажання щось пояснити, виправдатися. Тому, певно, він і розповідав мені те, про що я його зовсім не питаю.

— Думаєш, мені потрібні ці сорочки й книжки? Батьки куплять мені нові. Я просто не хочу, щоб вони нагадували Ніні Георгіївні про мене. Їй це буде так тяжко... Краще вже одразу зникнути, краще один раз пережити — і більше не згадувати. Ось поглянь, на зворотному боці кришки написали: «Шурик Ємельянов, другий загін». Я з цим чемоданом їздив у піонертабір, коли був такий, як ти. Вона ж буде ці слова читати й перечитувати. А навіть? Краще я заберу чемодан.

У нас із ним було одне прізвисько. Це мені не сподобалось. І ще я помітив, що від скронь у нього, наче збита повсть, звисали білясті патли, яких він ще не голив. І через це його гарне лице одразу видалося мені неприємним.

Він підійшов до мене, узяв за плечі й тоном змовника промовив:

— Тебе як звати?

— Сергієм.

— Поможі мені, Сергію! дочекайся Ніни Георгіївни. Вона незабаром прийде: у неї день батьківських консультацій. Скажи, що я дуже переживав, що я в думці з нею прощався. Розкажи, як живий свідок... Тобі все одно треба її дочекатися! Адже ти на домашню консультацію?

— На яку?

— Як то — на яку? Ти хіба не пацієнт? Не з нашої школи?

— Ні, я з іншої...

— Нічого не розумію! Я був абсолютно певен, що ти на домашню консультацію...

— На яку консультацію? — знову спитав я.

— Вона ж у моїй школі працює лікарем. Тобто, в моїй колишній школі. І додаткові консультації влаштовує: для батьків і дітей. У школі й навіть дома... Свідомість на межі фантастики! Іноді, бувало, просто відпсчити неможливо: прийде який-небудь охламон із «неповної середньої» і роздягається тут до пояса, дихає, мов паровоз, то носом, то ротом. Взагалі, це, звичайно, заслуговує на якнайбільшу повагу. Тільки ніхто їй спасибі ще не сказав. Я принаймні не чув. Ну, а ти чого прийшов?

— Я в іншій справі.

— В справі? Не буду вдаватися в деталі: нема колн. Шкода, що ти не з нашої школи: хотів зробити невеличку послугу. В свою чергу, так би мовити.

— Яку? — поцікавився я.

— Та нащо тобі, коли ти не з нашої школи? Хотів згадати про пустощі раннього дитинства...

Він махнув рукою, немовби соромлячись несолідних дитячих спогадів.

Але все-таки почав згадувати:

— Вона ж майже нічого не бачить. І чемиа дуже. Навіть якщо не вірить, не наважується цього показати, щоб не образити. «Не ранили!»,— як вона каже. Хлопчаки, звичайно, цього не знали. Ну, а я підказав їм по-дружньому: якщо, мовляв, хочете пасувати на уроках, робіть це законно, за всіма правилами. Підказав їм, що, коли сісти від неї хоча б на відстані трьох кроків, узяти градусник і потихеньку настукувати температуру, вона нічого не помітить. У нас, пам'ятаю, цілком класами настукували. Особливо перед контрольними. На школу, так би мовити, насувалася пошесть! А вона нічого не помічала... І виписувала довідки, звільняла від занять. Смішно згадувати! Помилки молодості... Я хотів на прощання стати тобі в пригоді. Як кажуть, ти мені, я тобі. На жаль, ти не зможеш скористатися.

Він якось урочисто й неквапом зігнув руку в лікті, рукав піджачка зморщився, поліз угору, і я побачив у нього на руці красний плаский годинник.

— Батько подарував,— між іншим, повідомив він. І одразу заспішив: — Мені пора! Незабаром Ніна Георгіївна повернеться. Дуже хочеться її побачити, але розмова тільки розтривожить її. Краще потім напишу листа.

Він повернувся до свого чемодана. Взявся зачиняти, але чемодан не закривався до кінця: то вилазив краєчок сорочки, то вистромлювалися труси.

Тоді він сів на чемодан й отак, сидячи на ньому, замкнув на ключ.

Але сині труси так і залишилися стирчати...

На прощання Шурик ще раз обернувся до мене:

— Дуже добре, що ти тут опинився. Я потім напишу Ніні Георгіївній. А ти скажи, що я дуже переживав. Це правда. Адже я люблю її. І багато чим завдячую... Але якщо знайшлися батьки? Адже я не винен.

8

«І цей її покіннув»,— подумки сказав я собі, коли за Шурнком зачинилися двері.

Але він тут-таки повернувся. Я подумав, що він все-таки хоче її дочекатися.

Шурнк поклав на стіл два ключі й сказав:

— Передай їй, будь ласка. Ось цей, англійський, від парадних дверей... А втім, вона знає. Тепер мені не буде путі: вернувся.

«Хай не буде...» — подумав я.

Боячись зустрітися з нею по дорозі, він майже вибіг, припадаючи на правий бік: руку відтягував чемодан. Він тікав...

Я дивився на хлопчача в матросці із срібним словом «Витязь». Я любив порівнювати старі фотографії з живими людьми, які були на них зображені і яких я знав дорослішими, старішими й зовсім іншими.

«Ех ти, витязю! Рицарю! — думав я. — Щезнути... Так їй буде легше! І в дитячому будинку було б добре... У нашій країні сироти не гнуть... Усе правильно. Все абсолютно точно».

Я уявляв собі, як багато років тому Ніна Георгіївна купила йому цей красивий матроський костюмчик, як довго зачісувала його, перш як повести до фотографії: з-під безкозирки продумано вибивалося світле хвилясте волосся. Але годинника вона йому купити не встигла. Шурик і мій батько були на стиці майже поряд. Це було мені непрємно. «Адже вони такі різні,— говорив я собі.— І зовсім по-різному залишили цю кімнату, цей дім». Я був певний цього, хоча детально й не знав, як пішов мій батько. Пам'ять, інакше бажаючи посперечатися зі мною, знов і знов зловмисне повертала мене до рядків листа Ніні Георгіївній, які були мені незрозумілі: «А якщо не знайдеш, не ображуся. Врешті, це ж не твій обов'язок. І ти маєш право просто не схотіти, як уже було колись».

Стукнули парадні двері. В коридорі пролунали кроки — знову швидкі, нестомлені: вона поспішала, вона гадала, що він чекає на неї. Тим більше, що, тікаючи, Шурик нещільно причинив двері і в коридор вбивалася смужка світла.

Я схопив ключі, що лежали на столі, й сунув у кишеню пальта. Я зробив це несамохит'я і лише потім зрозумів нащо: ці залашені на столі ключі промовляли про щось остаточно-непоправне.

Не довірляючи своїм короткозорим очам, Ніна Георгіївна обійшла кімнату. І, навіть не привітавшись зі мною, спитала:

— Сховався?.. — Півголосом, ніби по секрету вона сказала мені: — Це звичка у нього з дитинства. Зачинився в шафі?

Вона розчинила одержу шафу. Мабуть, колись Шурикові речі заповнювали шафу цілком: тепер вона була майже зовсім порожня.

Ніна Георгіївна сіла на стілець. Так ми сиділи з нею одне проти одного, в пальтах, застебнутих на всі гудзики.

— Він був? — спитала вона.

Я кивнув.

— А зараз?

— Він пішов... Він сказав, що напише листа.

Вона згорбилася, похилила голову. Мені здалося, що Шурик ударив її тим самим батьківським стрижнем, який був у нього всередині.

З-під шапки не видно її темної коси, і тому ніщо не молодило її обличчя: воно було бліде, змучене.

Щоб заспокоїти її, я сказав:

— Шурик вам писатиме... Ви будете з ним листуватися!

— Він мусив вибрати, — сказала вона. — І вибрав батька й матір. Це нормально. Це можна зрозуміти.

І тут зі мною сталося щось дивне. Я не міг усидіти на капапі. Чому вона завжди «може зрозуміти» тих, хто завдає їй горя? Чому вважає «нормальним» усе погане й несправедливе, що буває з нею? Мені вже не хотілося більше заспокоювати її. І я не заговорив — я закричав:

— Ваш Шурик — зрадинк! Він враджував вас. Він використував те, що знає про нас... Як зрадинк!

Тепер уже я вдарив її.

Вона вняла окуляри, ніби подумала, що вони обмаюють її, що це не я кричу на всю кімнату. Я побачив її очі — примружені, короткозорі, беззахисні. Але в мене не було жалю. Навпаки, мені хотілося розхвилювати її, обурити, зробити так, щоб вона закричала в один голос зі мною. Хоч кричав я вже не так голосно, як почав. Та все-таки вперто говорив:

— Він розповів своїм друзкам, що ви погаю бачите. І що ви добра... Вони обманювали вас. Настукували температуру... Щоб тікати з уроків. Це він підучив їх! А ви їм вірили.

Вона згорблася ще більше, ще нижче похилила голову. І глянула на мене спідлоба — дуже дивно, немовби осуджуючи мене за те, що почула. Осуджуючи не Шурика, ні, не Шурика, а мене.

Не зрозумівши цього погляду і злякавшись, я почав утішати її:

— Це було давно. Коли Шурик був ще маленький... Він просто не розумів. Був ще невідомий! А тепер йому соромно. Він сам сказав мені... Слово честі! Не вірите?

Я захищав Шурика, хоча вона йому ні за що не дорікала. Я немовби вибачався за те, що посмів образити його.

Вона не слухала мене. Вона розмовляла сама з собою:

— Це можна зрозуміти. Це нормально... Я ж не дитячий лікар, я невропатолог.

Отже, вона осуджувала не тільки мене, а й саму себе. Всіх, окрім Шурика. Це було небагвєнио. Вона вела далі:

— Виходить, я не маю права лікувати дітей. Я їх люблю! Ну, що ж, тим більше не маю права... Вони обманювали мене? Виходить, не поважають.

— Та що ви! Що ви?! — Я замахан руками.— Це дорослі, коли поважають, то не обманюють. А ми все одно обманюємо. Не вірите? Слово честі!

Вона не слухала, а я наполягав на своєму.

— Так буває. Слово честі! Ось ми, наприклад, дуже поважаємо учительку літературн. Ми навіть любимо її! Недавно вона питає на початку уроку: «Я вам задавала домашній твір?» А ми всі хором горлаємо: «Не задавали!» Вона каже: «Склероз починається: все забула». А в неї ніякого склерозу нема. Просто ми її набрекали. От бачите: поважаємо, а все-таки набрекали! З нами таке часто буває. Не вірите? Слово честі!

Здавалося, я теж розмовляв сам із собою: слова мої до неї не доходили. Вона міркувала далі:

— Він так учинив задля друзів. Це можна зрозуміти. А я?.. Не повинна я працювати в школі. Я люблю дітей, та, видно, не дуже їх знаю. І не дуже вмію лікувати. Це головне. Зараз, серед учбового року, піти не можна. Але до літа треба буде обміркувати... Це для мене ясно.

Що було робити? Треба було мені розповідати їй про ці кляті градусники! Не треба!

Вона підійшла до стіни, зняла фотографію Шурика й притисла її до грудей. І погладила рамку. Після всього, що я їй розповів...

З мого життя зникла безтурботність. Я був уже не такий щасливий, як раніш. Потім, коли подорослішав, я зрозумів, що безтурботне щастя взагалі є жорстоким і зухвалим, тому що не всі ще люди на світі щасливі. Мені здавалося, що в мене змінилася хода, що я почав рухатися повільніше, інакше поважчав. Насправді ж ходив я так само швидко («літав», як казала мама), — трохи поважчала моя голова; я почав частіше замислюватися. І навіть почав дорікати сам собі, чого досі ніколи зі мною не бувало.

Цілий вечір того дня я мучився. «Навіщо було розповідати про ті нещасні градусники? Думав, що вона враз зненавдить Шурика? Не міг витерпіти тих її «можна зрозуміти», «все нормально»? А якщо вона піде зі школи? Цілком на неї схоже!» Цього я не міг допустити! Здавалося, батько, покинувши той дім, довірив мені обов'язок захищати Ніну Георгіївну. Або, точніше кажучи, переклав на мене цей обов'язок. І я вже не міг від нього звільнитися.

Я весь час подумки порівнював батька з Шуриком, щоб переконатися, що між ними нема нічого спільного. «Шурик зрадив її! А батько зовсім не зраджував, — пояснював я собі. — Хіба мало людей розлучаються на білому світі? Хіба всі вони винні?»

Так чи так, але тепер, крім мене, у Ніни Георгіївни нікого не було. Та й мене у неї теж не було, бо ми з нею ще не зробилися друзями.

Відомо, що істина, навіть стара, приходячи до людини вперше, здається їй відкриттям. Того дня я остаточно переконався, що материнська любов не слухає доказів і переконати її в іншому неможливо. Я і раніш не раз думав про це. Давно-давно я вчитав десь, що батьки люблять дітей-невдах ще дужче, ніж тих, що вдаються. Тепер я спитав про це в бабусі.

— Ти можеш судити по собі, — сказала вона. — Хто ще одержує листи від батьків так часто, як ти?

Бабуся, як завжди, жартувала. В тому, що батько й мама любили мене, не було, звичайно, нічого дивного. Я був певний, що це ні в кого не могло викликати подиву...

А Ніна Георгіївна? Коли я розповів їй про Шурика, в її очах була неприязнь до мене. Чи хоче вона тепер бачити мене? Та все одно я не міг залишити її саму...

«А що це означає: залишити саму? — міркував я. — Біля людини, яку спіткала біда, можуть бути десятки людей, а вона все-таки буде сама, якщо ці люди не потрібні їй, якщо вона не вважає їх своїми друзями. Чи потрібна я Ніні Георгіївні? Якщо навіть не потрібен, я все одно не можу не прийти до неї тепер. Але як це зробити? Якби ми були друзями, все було б дуже просто: щоб

прийти до друга, не потрібен привід — можна зайти, коли схочеться, просто так, без будь-якого запрошення. А як я прийду до неї після тієї розмови?»

Мені потрібен був привід. І я почав його шукати.

Звичайно я легко знаходив вихід із складного становища.

— Це тому, що в тебе диктаторські замашки, — казала бабуся. — Ти переконалий, що мета виправдує будь-які засоби. А так завжди легше діяти: руки не зв'язані.

Я і справді міг прикинутися, набрехати, розіграти когось, якщо це було мені потрібно. Діяти так було справді і простіше. Їй веселіше. А втім, мої обманні й розиграші були не дуже серйозні, як і мета, заради якої я їх здійснював.

Тепер, можливо, вперше в житті, я потрапив у складну, незвичайну ситуацію, але думка моя, не бажаючи зважати на це, поплинула в звичному для неї напрямку.

Я повинен був знайти причину, яка дозволила б мені знову піднятися на другий поверх старого жовтого будиночка. Водночас мені хотілося донести Ніні Георгіївні, що вона може працювати в школі. Два ці задуми цілком можна було об'єднати. Я звернувся до Ніні Георгіївни по медичну допомогу! Нехай врятує якогось хлопчика від серйозної, дуже небезпечної хвороби. «Добре було б, якби від смертельної!» — мріяв я. Але кого врятувати? Якого хлопчика? «Найкраще нехай врятує мене! — враз вирішив я. — Ну звичайно: мене самого!»

Я швидко виробив план дій. І вночі взявся його виконувати. Так, саме вночі!

Мені страшенно хотілося спати, але я встав, розбудив бабуся й сказав:

— У мене страшне безсоння...

— Пардон, яке?

— Ну, дуже тяжке... Мабуть, це закони спадковості!

— Спросонія не втямлю: які закони?

Тут я пригадав, що безсоння було у батька там, у двоповерховому будиночку, але бабуся могла про це не знати: у нашій квартирі батько спав «богатирським сном». Я сказав:

— Може, дідусь або прадідусь мучилися від цього?

— Один з двох твоїх дідусів був, наскільки я пам'ятаю, моїм чоловіком, він спав чудово. Другого дідуся я не знала, але якщо взяти батька...

— Так... звичайно... Ви спить богатирським сном. Але я не сплю вже третю ніч.

— Не склепляєш очей?

— Склепляю. Та ненадовго...

— Ну, то все зрозуміло. Тільки от рано це в тебе почалося.

— Я знаю. Як правило, не сплять старі?

— Обережніше з старими! Я маю на увазі інше: ти закохався? Ну звичайно, цими днями, пригадую, ти питаєш щось про першу любов.

— Щоб я через це?.. Ніколи в житті! Я відчуваю, що трошки хворий... І хочу звернутися до лікаря. Мені сказали, що є такий лікар. Здається, жінка... Вона лікує людей від безсоння. Я піду до неї.

— Остатнім часом ти взагалі багато ходиш,— сказала бабуся.— Я не вагаюся на твою свободу. Але свобода приносить людям прогрес, а тобі, здається, самі тільки двійки.

— У мене нема двійок.

— То будуть,— пообіцяла бабуся.

— Через безсоння я можу взагалі закінчити на другий рік! А ця жінка чудово лікує. У себе вдома... І зовсім безплатно! Ти тільки напишеш їй листа. Хоч кілька рядків: «Дякую за врятування онука!..» Або щось таке. Їй буде дуже приємно.

— Ти втягуєш мене в авантюру. Але я така німичка...— сказала бабуся, знову старіючи в мене на очах.— Я така німичка і не маю сили з тобою боротися. Можеш іти до лікаря. До професора! До гіпнотизера! Лікуйся! Одужуй!.. Тільки не заважай мені спати: я прийняла дві таблетки снотворного.

— То, може, це погана спадковість від тебе?! — радісно вигукнув я.

— Пардон, ти мені набрид.

Бабуся, як завжди, ладна була не заважати мені. І навіть допомогти. Але я ще довго зітхав, крутився, двічі вставав і голосно пив воду, щоб вона все-таки чула, як я мучуся.

Наступного дня після уроків я вирішив поїхати до лікаря. По дорозі до автобусної зупинки я репетирував свою майбутню розмову з Ніною Георгіївною. Я завжди репетирував перед тим, як когось розіграти. Мені треба було заздалегідь підготувати відповіді на всі можливі здивування, запитання, непорозуміння.

Але цього разу репетиція явно зривалася. Ті фрази, які звичайно виходили в мене такими круглими, жвавими, роблено впевненими, зараз звучали непереконливо і навіть безглуздо. Я подумки вступав і від імені своєї співрозмовниці. Слова її ставали чимраз гостріші, чимраз зліпії... Вона не була вже схожа на Ніну Георгіївну. А розмова тривала. Я чув її ніби збоку — і одні з двох співрозмовників був мені непрємний: цим співрозмовником був я сам.

— Ви сідаєте? — пролунав іззаду, немов підштовхуючи, нервовий голос: підійшла моя черга сідати в автобус.

— Ні, я не їду...— відповів я.

І поплентав додому. Я був розгублений. Не розумів: що ж сталося? Чому я не зміг здійснити свій план, який ще недавно здавався мені таким вдалим і дотепним?

І тільки тепер, коли минули роки, я зрозумів: мене покидало дитинство. Покидаючи, воно пропонувало мені допомогу, з якої я вже не міг скористатися...

10

Обманути Ніну Георгіївну я не зміг.

Але я повинен був довести, що справді вірю їй як лікареві. І що вона вміє лікувати дітей!..

«Повннен будь-якою ціною!» — сказав би я колись. Тепер будь-яка ціна не годилася: я був, як кажуть, обмежений у засобах. Діяти за цих умов було важче.

Як досягти своєї мети без розиграшу та обману? І раптом я здивувався самому собі: який же я недогадливий ідіот! Навіщо було будити вночі біду бабусю, коли є на світі Антон? Антон, якому й справді треба вилікуватися від надмірної сором'язливості і навіть від заїкання! А Ніна Георгіївна за фахом саме невропатолог. Вона врятує мого найкращого друга! І потім ми цілим класом напишемо їй подяку! І вона одразу повірить у свої сили... Тут усе буде чесно й благородно!

Після уроків я попрохав Антона залізти в класі.

— Буде серйозна розмова, — сказав я.

— Щоь сталося? — співчутливо спитав мій друг.

— Це не сталося. Але незабаром станеться! Я придумав, як допомогти твоїй матері.

— Мамі?..

Я знав, що Антон відмовлятиметься від мого плану, і вирішив покликати на допомогу його маму.

Антон сидів на нашій «аварійній» парті, а я — за вчительським стошком. З цього місця, вирішив я, мої фрази звучатимуть переконливіше.

Антон хвилювався: корінчики його волосся почали поступово забарвлюватися в рожевий колір. Я не став мучити його й одразу перейшов до справи:

— Є одна жінка, яка лікуватиме тебе. Просто із завтрашнього дня. Вона чудовий лікар. Не-вро-па-то-лог! Збагнув? Це саме те, що тобі потрібно. Ти станеш відважним і гордим! І приносишеш матері самі п'ятірки.

— Я маю подумати. Це дуже серйозно.

— Нема чого думати. Я більше не можу чути, як ти заїкаєшся! Не можу бачити, як ти мнешся біля дошки!

— Спасибі, Сергійку...— страшенно заїкаючись від несподіваної пропозиції, сказав Антон.— Але ж у мене просто така вдача. Лікарі цього не лікують...

— Ти хіба не пам'ятаєш, що сказав наш зоолог?! — вигукнув я.— Він сказав якось, що твоя сором'язливість набирає хворобливої форми. А якщо хворобливість, значить, можна лікувати. І вона вилікує! А ми потім нашим класом висловимо їй подяку. В письмовій формі.

— Цілий клас знатиме, що я лікуюсь?..

— Будь ласка, коли не хочеш, знатиму тільки я. І твоя мама... І ми вдвох висловимо подяку. В письмовій формі!

— Неодмінно в письмовій?

— Неодмінно! Щоб закінчилось на згадку.

— Пробач, Сергійку... Але коли її ліки мені не допоможуть?

— Я прошу тебе вилікуватися... Ти можеш для мене це зробити?

— Сергійку... ти так цього хочеш? Ти так переживаш за мене? Я не знав...

Мені було трохи ніяково. Виходило, що я все-таки не дуже ширій зі своїм найкращим другом. І, як завжди, коли я хитрував, фрази у мене виходили голосні, нарочито впевнені. Здається, я знову діяв не дуже «чітко».

«Але ж Антон справді може одужати! — підбадьорював я себе.— Отже, все чесно й благородно! Важливо тільки, щоб Ніна Георгіївна погодилась...»

— Я до вас у важливій справі! — сказав я їй у дверях, немовби вибачаючись за свою появу.

На цю фразу вона не звернула уваги: навіть не подікавилася, в якій саме справі. А зайшовши до кімнати, наче для того, щоб відвернути увагу від моєї справи, запитала:

— Ти просто з школи?

— Я заходив додому.

— Але, може, хочеш обідати?

— Я пообідав... у кафе.— І навіщоось додав: — Слово честі!

— В кафе? — здивувалася вона.— Ти що ж, валившись зовсім сам?

— Ні, з бабусею.

— З маминою мамою?

Я кивнув... Ні до того, ні потім ми з нею ні разу не згадували про маму. Немовби це була заборонена тема. Ні разу й ніколи...

Пам'ятаю, в ту мить мені зненацька забажалося, щоб і про батька ми з нею не розмовляли. Я вирішив під кінець з'ясувати те, що мене хвилювало: розшифрувати ті незрозумілі рядки в її листі.

І ще мені хотілося, можливо, трохи відтягти розмову про свою справу.

— Ніна Георгіївно, — сказав я, — ви писали, що батько може не схотіти до вас прийти, «як це вже було колись».

— Тв винчив листа напам'ять?

— Ні... я просто запам'ятав ці слова. Ви коли-небудь уже йому писали?

Вона довго мовчала, наче не наважуючись відповісти на моє запитання. А потім почала вголос міркувати:

— Якби Сергій прийшов тоді! Може, з Шуриком усе було б інакше?.. Навряд, звичайно. Але мені так здавалося. Це було, коли Шурик учився в четвертому класі. Я пам'ятаю той день: одинадцятого лютого. Однокласники влаштували Шурикові «темну». Я не стала допитуватися за що. Йому було гірко. І він дуже хотів помститися. Ми вечеряли ось за цим столом... Він виказав мені таємниці своїх приятелів. Смішні, звичайно, таємниці, хлопчачі. Але він був певний, що це «страшні таємниці». І розповідав про них пошепки. Озирався на всі боки... Він хотів, щоб я доповіла директорові і його приятелів покарали. Я вже тоді працювала в школі й дружила з директором. Тепер його вже нема, він помер.. Я відмовилася, а Шурик кричав, вимагав, ридав. Мені стало трохи страшно... Я не змогла пояснити йому, не змогла перекопати. І вирішила, що йому потрібна сильна чоловіча розмова. Не з директором, не з учителем, а просто з старшим, але тільки з чоловіком. Я написала Сергієві. Більше мені не було кому писати. Я все йому пояснила. Але він не прийшов... Я думаю, він дбав про мене: боявся, що я знову, як він каже, «розтривожу» себе. Це можна зрозуміти.

Звичайно, батько вважав нерозумним приходити в цей дім. А може, й нечесним перед мамою, переді мною.

А чи я чесний перед нашою сім'єю, приходячи сюди?..

Я не міг відповісти на це запитання.

Я бачив батька й Шурика — на стіні, дуже близько перед собою. Вони були поряд. Може, і в батькові сидить той самий стрижень, про який розповідав Шурик? Ці думки були мені неприємні. Я швидко прогнав їх.

І подумав зовсім про інше, приємне: розповісти таємницю про близьку людину можна тільки іншій близькій людині або принаймні тому, кому довіряєш. Може, Ніна Георгіївна почала мені довіряти?..

— Ти тільки про це хотів довідатись? — спитала вона. — Це і є твоя важлива справа?

— Ні! Що ви! Що ви! — заквапився я. — Зовсім інше.. Мій шкільний товариш Аїтої потребує термінового лікування. Саме

у невропатолога! Він дуже сором'язливий, скромний такий... Заїкається навіть. І весь час хапає трійки. Хоча все знає! Знає, а біля дошки стоїть і мовчить. Уявляєте? Не може відповідати! А мати його каже, що втопиться, коли з нього нічого не вийде. Він дуже хороший хлопець! Скромний такий... Якби ви могли його вилікувати! Я про це хотів сказати...

Розповідаючи про Антона, я підхопився з стільця. Вона теж підвелася і підійшла до мене зовсім близько. Але не для того, щоб пильно роздивитися мене, як це роблять короткозорі люди. Мені здавалося, вона підійшла так близько, щоб я почув її, бо вона заговорила раптом зовсім тихо, майже пошепки:

— Щоб піти від людини...— вона кивнула чи то на батька, чи то на Шурика — на стінці вони були поряд.— Щоб піти від людини, треба іноді придумувати фальшиві причини. Бо справжні бувають надто жорстокі. Але щоб *прийти*, нічого не треба придумувати. Треба просто прийти, і все...

— Та що ви! Що ви! Антон справді дуже нервовий. Я хочу, щоб він вилікувався. Не вірите? Слово честі!

— Це само собою,— тихо промовила вона.— Ми постараємося вилікувати...

* *
*

Минуло три з половиною роки. Жодного разу не сказав я вдома, що знаю її. А вона жодного разу й не спитала, чи кажу я про неї і що кажу... Вона не увійшла в наш дім навіть спогадом: я боявся образити маму. Мама була щаслива, і я беріг це щастя. Я ладен був сам зробити все, що потрібно було Ніні Георгіївні. За батька, замість батька...

За велінням обов'язку? Так було спочатку, але не потім... «Веління» — яскраве слово, значно красивіше, ніж «примус», але смисл їхній майже однаковий. Можливо, потреба стати чнімсь захисником, визволителем прийшла до мене першим покликом чоловічої дорослості. Не можна забути тієї першої людини, якій ти став потрібний.

І ось недавно, місяців шість тому, ми переїхали в інше місто: ближче до об'єктів, що їх проектували батько й мама. Коли ми прощалися з Ніною Георгіївною, я пообіцяв щироку влітку приїздити до неї. Щоб втішити людину, часом обіцяєш їй те, що потім неможливо виконати. Чи майже неможливо... Відіжджаючи, я не знав ще своєї нової адреси, і ми домовились, що Ніна Георгіївна писатиме на головний поштамт, до запитання.

А зимою батько сказав, що свої літні канікули я проведу разом з ним і з мамою: ми поїдемо на південь, на Кавказ, до Чорного моря.

— Це твоє останнє літо,— сказав батько.— Наступного року ти повинен вступити до інституту. Треба набратися сил, загартувати організм!

«Останнє літо» — ці слова повторювалися у нас вдома так часто, що мені почало здаватися, ніби до наступного літа я просто не доживу.

«Подорожуйте влітку річками!» — довгі роки умовляла мене красуня, вирізана з журналу. І батько казав, що вона має рацію, що нема нічого кращого за відпочинок на річці. Тепер він запевняв мене, що нема нічого кориснішого за гірське повітря, сонячні ванни й морські купання.

— Ми полетимо літаком,— сказав батько.— Щоб свого останнього літа ти мав найбільше втіх.

Втіхи я любив. До того ж я ніколи не купався в морі і не літав у повітрі. Останнє літо обіцяло бути дуже щасливим, я з нетерпінням чекав його.

Тиждень тому батько купив три квитки на літак. А сьогодні я одержав листа до запитання.

«Чекаю тебе. На ціле літо взяла відпустку. Не поїхала з своїми дітлахами до піонертабору: чекаю тебе! Але якщо ти не прийдеш, я не ображуся. У тебе можуть бути інші справи й плани. Це можна зрозуміти».

«Поїду до неї в січні,— вирішив я.— Теж будуть канікули...»

Я написав їй листа. Я пояснив, що правильніше приїхати саме в січні, бо взимку я не зможу відпочити на морі, а північне місто, в якому я жив стільки років, зимою ще краще, ніж улітку: можна кататися на лжах. Я писав, що в піонертаборі вона буде на повітрі й відпочине, а в місті влітку курява...

Я прочитав листа — й не зміг заклеїти конверт. Це був чужий лист, не мій: довгий, докладний, без помарок.

Ні, я мушу бути у неї того дня, коли обіцяв, коли вона чекає на мене. Або взагалі не приїздити ніколи.

Я не можу стати її третьою втратою... І зараз їду здавати свій квиток.

Дома я сказав, що дуже хочу побачити бабусю й Антою, які залишились там, у місті мого дитинства. Я й справді скучив за ними. Але їду я до Ніни Георгіївни. Я не даватиму телеграм: я приїду й відімкну двері ключами, які досі у мене. Тіми самими, які покіннув Шурк. Вона про це не знає. Хай не самі тільки сумні несподіванки приходять до неї в дім.

Мама не заперечує: їй приємно, що я так пориваюся до своєї бабусі, до її мами. Здається, все знову виходить не дуже «чітко».

А з батьком я сьогодні посварився. Вперше в житті. Він сказав, що поїздка моя нерозумна, що бабусі й Антону треба просто написати листа, що можна потім запросити їх у гості. Батько сказав, що я руйную плани родини, що я виріс безкрилим, якщо відмовляюся від гір, від висот, від польоту...

І все-таки я їду здавати квиток на рейсовий літак.

Батько навів слова, здається, вичитані в книжці: «Життя людини — це маршрут від станції Народження до станції Смерть з багатьма зупинками й подіями в дорозі. Треба здійснити цей маршрут, не збиваючись з дороги й не виходячи з графіка».

А я подумав про те, що є ж літаки й поїзди, які здійснюють маршрутні поза графіком і поза розкладом. Це літаки й поїзди особливого призначення: вони допомагають, вони рятують... Я не сказав про це батькові. Але я їду здавати квиток.